

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1997

EN FÆLLESNORDISK SPROGHISTORIE

Af Allan Karker (Århus)

Det værk jeg her skal forsøge at give et første indtryk af er projekteret af det tyske forlag Walter de Gruyter i Berlin. Det skal indgå i forlagets store serie med fællestitlen *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*, som rent historisk, men hverken i anlæg eller indhold, har afløst samme forlags værkserie *Grundriss der germanischen Philologie*. I tidens ånd har den nye serie fået tillagt en officiel forkortelse: *HSK*, der står i rygtitlen på hvert bind, uanset at serien markedsføres med paralleltitler på engelsk og fransk som ikke stemmer med den tyske forkortelse.

Det tør siges at serien i sin helhed fremstår som kolossal. Det hidtil udkomne er 11 værker fordelt på 21 bind, og i et prospekt fra 1994 er yderligere 21 værker på tilsammen mindst 38 bind stillet i udsigt. Siden fremkomsten af det første bind omfatter serien i udgivelsesorden fra 1982 til 1996 emneområderne dialektologi, sproghistorie, sociolingvistik, computerlingvistik, ordbøger, semantik, sprogfilosofi, sprogforstyrrelser, syntaks, skrift og navneforskning. Som spredte eksempler på emner for planlagte værker nævner jeg blot morfologi, fagsprog, oversættelse, tekstlingvistik, retorik og nonverbal kommunikation.

Sproget i HSK er tysk, engelsk og fransk. Af de indtil nu foreliggende værker er to skrevet udelukkende på tysk, nemlig de to først publicerede: *Dialektologie* (1982-83) og *Sprachgeschichte* (1984-85); et er udelukkende på engelsk: *Linguistic Disorders and Pathologies* (1993), mens andre har bidrag både på tysk og på engelsk, enkelte desuden, men i beskedent omfang, på fransk.

Redaktører for hele serien, på tysk *Reihenherausgeber*, var fra begyndelsen Gerold Ungeheuer (Bonn) og Herbert Ernst Wiegand (Heidelberg). Da Gerold Ungeheuer døde allerede 1982, blev han efterfulgt af Hugo Steger (Freiburg i.Br.).

Som typeeksempel på udformningen af et værk vælger jeg den allerede nævnte *Sprachgeschichte*. Ligesom alle andre i serien er den forsynet med en undertitel, der indeholder betegnelsen 'håndbog'; her lyder den *Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*, og af begrænsningen i adjektivet forstår man hvorfor dette værk helt igennem er

på tysk. Det overordnede faglige ansvar er lagt i hænderne på et antal redaktører, på tysk *Bandherausgeber*, i dette tilfælde tre: Werner Besch (Bonn), Oskar Reichmann (Heidelberg) og Stefan Sonderegger (Zürich). Når et værk er i flere bind, er pagineringen af de altid tospaltede sider fortløbende; i tilfældet *Sprachgeschichte*, som er repræsentativt for størrelsesordenen, er der i de to bind tilsammen 2251 sider foruden forord, indholdsfortegnelse og lignende prolegomena. Et værk er disponeret i større kapitler, som underinddeles i kortere artikler; i *Sprachgeschichte* er der 177 artikler fordelt på 16 kapitler, hvortil kommer registre. Set med forfatterens øjne er det artiklen der er den kompositoriske enhed; en forfatter skriver typisk én eller flere artikler, ikke et helt kapitel. De 177 artikler i *Sprachgeschichte* er skrevet af 136 forskellige forfattere, af hvilke 23 tegner sig for to bidrag, enkelte for tre eller fire; det er atypisk at en af redaktørerne har leveret så mange som syv.

Ved projekteringen af en nordisk sproghistorie inden for rammerne af HSK har forlaget og serieredaktørerne foreskrevet en organisation og en formel og indholdsmæssig opbygning som svarer nøje til hvad der gælder for de øvrige værker i serien.

Hovedtitlen bliver *The Nordic Languages* og undertitlen *An international handbook of the history of the North Germanic languages*. Betegnelsen 'international', som har været fast rutine siden 1987, sigter til den påtænkte forfatterstab og ikke til flersprogethed, for den nordiske sproghistorie skal helt igennem skrives på engelsk; den sag skal jeg afslutningsvis komme tilbage til.

I redaktionen indgår 6 medlemmer. Oskar Bandle (Zürich) er hovedredaktør, de øvrige redaktører er i alfabetisk orden Kurt Braunnüller (Hamburg), Ernst Håkon Jahr (Tromsø), Allan Karker (Århus), Hans-Peter Naumann (Zürich) og Ulf Teleman (Lund). I hele planlægningsfasen har Lennart Elmevik og Gun Widmark (begge Uppsala) deltaget, og ved en særskilt konference bekostet af Nordisk Sprogsekretariat har redaktionen haft lejlighed til at rådføre sig med et panel af fagfæller, nemlig Jan Terje Faarlund (Trondheim), Kjartan Ottósson (Oslo), Inge Lise Pedersen (København), Bo Ralph (Göteborg) og Helge Sandøy (Bergen). Redaktørerne har fordelt opgaverne imellem sig således at de hver især fortrinsvis varetager forbindelsen til forfattere af artikler inden for visse områder, Oskar Bandle fx dialektologi, islandsk, færøsk og navneforskning; Kurt Braunnüller: teori og metode; Ernst Håkon Jahr: norsk og sprogkontakt; Allan Karker: dansk og sprogrøgt; Hans-Peter Naumann: germansk, urnordisk og

oldnordisk; Ulf Teleman: svensk, sociolingvistik og teksttypologi. Det er dog klart at geografiske, nationale og kronologiske hensyn gør det umuligt at drage skarpe grænser.

Den nordiske sproghistorie er planlagt som et værk i 2 bind på tilsammen hen ved 2000 sider. Indholdet disponeres i 227 artikler, fordelt på 21 kapitler. Efter en indledning i kapitel I behandles forskningshistorien i kapitel II-V og den nordiske sproghistorie som del af social- og kulturhistorien i kapitel VI. Værkets centrale del bliver kapitel VII-XVI, der analyserer sproget dels synkronisk, dels diakronisk inden for visse perioder. Kapitel VII behandler således nordisk som en del af germansk, kapitel VIII den urnordiske periode indtil 7. årh., kapitel IX vikingetiden indtil 1100, kapitel X-XII den ældre middelalder indtil midten af det 14. årh., kapitel XIII senmiddelalderen og reformationstiden indtil midten af det 16. årh., kapitel XIV tiden efter reformationen indtil 1800, kapitel XV det 19. årh. og kapitel XVI det 20. årh. I de sidste fem kapitler XVII-XXI behandles visse særlige aspekter af sproghistorien: typologi; social lagdeling; sprog og fagsprog; sprogrøgt og sprogplanlægning; og endelig sprogkontakter.

Ved denne anatomi kommer jo ikke stort mere end den sædvanlige benrad til syne. En forestilling om kødet på knoglerne kan måske fremkaldes af nogle stikord til kapitel X-XII om den ældre middelalder. I disse tre kapitler indgår 30 artikler, nr. 91-120. Indholdet er: 91 Forholdet mellem almen historie og sprogets historie, 92 Periodens definition, 93 Runeskrift og bogstavskrift, 94-97 Håndskrifternes historie, 98-101 Bogstavskriftens udvikling, 102 Metrikken, 103 Oversigt over de nordiske enkeltprog, 104-105 Lydsystemer, 106-107 Formsystemer, 108 Syntaks, 109 Ordforråd, 110 Personnavne, 111 Stednavne, 112-113 Teksttyper, 114 Oversættelser og interferens fra oversættelse, 115 Dialekter og skriftsprog, 116 Kulturen i sproghistoriens lys, 117-119 Sprogkontakter, 120 Nordisk sprog uden for det nutidige Norden.

Redaktionen har i sinde at anmode i alt 161 forfattere om at skrive de 227 artikler. Nogle vil altså blive bedt om at skrive mere end ét bidrag; det gælder også nogle af de danske. Men redaktionen kan jo ikke på forhånd vide om de pågældende er villige til at skrive, og med henblik på den situation er der for næsten alle artikler noteret et eller flere alternative forfattere, men jeg nævner ingen navne. Om størrelsen af forfatterhonorar tør jeg ikke engang gisne; den skribent der mistvivler om at indlægge sig hæder vil forhåbentlig trods alt ofre sig for sagen.

Den første indbydelse til de påtænkte forfattere vil forlaget udsende i løbet af januar 1997. Der regnes med at leveringsfristen for artikler til 1. bind bliver medio 1999 og ca. år senere for artikler til bind 2.

For os danske er det nærliggende at sammenligne dette HSK-projekt med Peter Skautrups *Det danske sprogs historie* og med de forestillinger vi hver især måtte have gjort os om en afløser af dette storværk. Vi kan allerede nu fastslå at HSK-projektet ikke blot ved sin videre geografiske ramme, men i hele sit indre anlæg adskiller sig så stærkt fra Skautrups sproghistorie at det umuligt kan overtage dens plads.

Men der er jo trang til en afløser. *Det danske sprogs historie* udkom i årene 1944-68 (registerbindet 1970), og det er nu mere end fyrré år siden at Skautrup med sit 3. bind fra 1953 førte sin skildring frem til 1870. Det er uimodsigeligt at fremstillingen på en række punkter er forældet. Uden at gå i detaljer skal jeg blot eksempelvis minde om Paul Diderichsens rammen-de kritik af Skautrups syn på det gammeldanske lovsprog (*Dansk prosahistorie* I,1, 1968:93-94) og Kristian Halds urovækkende indvendinger mod hans harmoniske lydudviklings-model (Nogle hovedtræk af det danske sprogs udvikling i middelalderen. *The Frontiers of Human Knowledge*. Uppsala 1978:141-151). Men det er ingen vanære for et så vidtfavnende arbejde. Inden for de nævnte fyrré år har historikerne taget fortiden op til revision i ikke mindre end tre bindstærke Danmarkshistorier, og tvært imod at kaste en skygge over Skautrups minde vil eftertiden befæste hans position i forskningshistorien idet den under udarbejdelsen af en ny dansk sproghistorie uundgåeligt må forholde sig til netop hans personligt prægede værk.

I de sidste hundrede år har de store Danmarkshistorier med undtagelse af Erik Arups, der gik i stå ved 1624 - været kollektive værker, udarbejdet af en gruppe forfattere der skrev hver sit afsnit af historien som led i en fælles plan. Efter min mening må en ny stor dansk sproghistorie lægges an på samme måde. Et mønster kan man finde i *The Cambridge History of the English Language* under redaktion af Richard M. Hogg. Den er planlagt til 6 bind, hvoraf de to første, der udkom i 1992, dækker tiden indtil 1476 på tilsammen 1300 sider.

Retter vi så igen blikket mod det fællesnordiske, må vi nødvendigvis sænke fanen for Einar Haugens *The Scandinavian Languages: An Introduction to their History* fra 1976, som imidlertid trods al fortjeneste vidner om at opgaven næppe kan løses tilfredsstillende af et enkelt menneske. Det aktuelle alternativ bliver nu HSK-projektet *The Nordic Languages*, der ligesom

alle andre værker i serien bekender sig som en håndbog. For læserne lige så vel som for skribenterne vil håndbogens typiske enhed sandsynligvis være artiklen, der altid ledsages af en selektiv, men udførlig speciel bibliografi. Og mens man som læser kan fængsles af de sammenhængende skildringer hos Skautrup eller i den omtalte engelske sproghistorie, er det nok de færreste, om overhovedet nogen, der vil læse en HSK-håndbog fra perm til perm. Den kommende håndbog i de nordiske sprogs historie er ganske vist ikke indrettet som et leksikon, men den vil sikkert i praksis gøre tjeneste som et sådant, eller vel rettere sagt som en encyklopædi.

For alle håndbøgerne i HSK gælder som princip at de ikke blot skal sammenfatte allerede kendte forskningsresultater, men også anvisé nye problemstillinger og udpege lakuner i forskningen. Heraf følger at forfatterne i nogle tilfælde - og det gælder også i den nordiske sproghistorie - må give sig i kast med selvstændig primærforskning i både gammelkendt og nyt materiale. Et andet bærende princip er forfatternes frie valg af metode.

I sit koncept har den nordiske sproghistorie i HSK således en ikke ringe lighed med et værk som *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*. Men når det gælder sikringen af den faglige kvalitet, kan erfaringerne fra udarbejdelsen af dette leksikon nok give anledning til en vis bekymring. Det viste sig dengang at kun et fåtal af de medvirkende forfattere beherskede deres emne i dets fulde nordiske omfang, og det blev derfor nødvendigt at lade hvert eneste manuskript granske og om fornødent supplere af kyndige fagfæller i de andre nordiske lande. Om en tilsvarende ordning kan etableres for den nordiske sproghistorie i HSK er endnu uvist; den er naturligvis ikke gratis.

Hvad endelig sprogformen angår, er der en slående forskel mellem sproghistorien og middelalderleksikonet. Modellen i *Kulturhistorisk Leksikon* er jo at alle artikler er skrevet på enten dansk, norsk eller svensk som en naturlig konsekvens af det nordiske sprogfællesskab. Denne model er da også blevet bragt i forslag for håndbogen i HSK, idet man ræsonnerede at ikke-nordiske nordister har en sekundær, fagbestemt andel i dette sprogfællesskab; som eventuelle medarbejdere ville de til gengæld have lov til at skrive deres bidrag på tysk eller engelsk. Men forlaget og serieredaktionen sagde nej. Og når også tysk endte med at blive forkastet, var det af hensyn til de yngre lingvister i Norden som angiveligt ikke orker at læse andet udenlandsk end engelsk.

Den nordiske sproghistorie i HSK vil altså fremtræde udelukkende i engelsk sprogdragt. Når forfattere indbydes til at medvirke, vil de blive bedt om så vidt muligt at levere deres

bidrag på engelsk. Produktet vil så ved forlagets foranstaltning blive hvidvasket - eller i påkommende tilfælde oversat af en erfaren lingvist der har engelsk som modersmål.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1997

OM C. F. DICHMAN OG HANS FORSØG TIL EN DANSK SPROGLÆRE

Af Erik Vive Larsen (Aarhus Universitet)

Carl Frederik Dichman er født i Bergen 1763 og død 1806 i København. Dichman er gået over i historien som Oehlenschlägers historielærer ved Efterslægtsselskabets Skole. Fra 1796 til sin død - "Huslige sorger og vel også følgerne af en svag karakter drev den rigt begavede mand i døden for egen hånd allerede i 43-års alderen" (Marius Kristensen, DBL) - var han lærer ved Søkadet-Akademiet i "Filosofien og de skønne Videnskaber". I denne egenskab skrev han i 1800 *Forsøg til en dansk Sproglære* (i det følgende benævnt FS). Hvad de arme søkadedter har ment om bogen, ved jeg desværre ikke, men de har antageligvis våndet sig slemt, for den er absolut ikke let tilgængelig. Jeg skal her ikke vurdere bogens pædagogiske fortrin eller mangler, men udelukkende se på den som et interessant grammatikhistorisk dokument. Den er blevet til i en periode hvor grammatikken/sprogbeskrivelsen var inde i en meget omskiftelig fase. Nationalsprogsgrammatikken var stadigvæk inde i en besværlig løsrivelsesproces fra den klassiske latintradition og samtidig spillede den rationalistiske forestilling om en universal- eller almengrammatik fortsat en væsentlig rolle for tidens sprogfolkere

Dichman fremhæver energisk at hans system er nyt, selvudtænkt og uafhængigt af tidligere grammatikere. "Jeg dristede mig til at nære den Tanke, at det maaske ikke ville være ugjortligt at give Grammatiken en aldeles ny Form overensstemmende med Fornuftens Fordringer og Lærlingens Tarv [...] Jeg begyndte. For at kunne lære andre, stræbte jeg at glemme, hvad jeg havde lært selv. Grammatikerne lagde jeg paa Hylden, og studerede Sproget. Dets Genius, sagde jeg til mig selv, lede dig! og hitter du, ved hans Haand ud af Labyrinten, saa knurre, hvo vil!" (FS:v)

Af de mange ideer som sprogets genius indgav Dichman, vil jeg nærmere komme ind på to: 1) hans kategoriseringsprincipper for ordklasser og 2) hans pointering af kontekstens betydning ved sprogbeskrivelsen.

Det er dog nødvendigt for forståelsen af sammenhængen at forudskikke et par ord om Dichmans sætningsopfattelse. "En Ordføyning kaldes en Sætning", siger han, "naar den samlet fremdanner et Heelt, hvoraf en Deel tænkes at kunne have, en Deel derimod at kunne være